
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

1997 – A TANULMÁNYOK ÉVE

KÖNYVEINKRŐL – A TELJESSÉG IGÉNYE NÉLKÜL*

A minőséges és értékes könyvek száma fölötti csodálkozással összegeztem az 1995-ös kiadványokat, jószerevel szépirodalmi műveket, akkor elhallgatva, hogy tíz évvel korábban *A tanulmányok éve* cím alatt jelentettem meg hasonló összefoglalót a Forum-kiadványokról. Ezt talán fontos lett volna megemlíteni akkor, mert valamiféle ciklikusság rejlik a dolgok mögött: 1997-ben a szépirodalommal szemben ismét a tudományos szakírások kerültek előtérbe. A kiadó fzlését tükrözné-e a jelenség, vagy a tanulmányírók körülbelül ilyen, megközelítőleg egy évtizedes periódusban érlelnek össze egy újabb kötetet, nem tudom, nem fontos. A könyvek a lényegesek.

Egyike a legfontosabbaknak mindenképpen Bodor Anikó népköltészeti gyűjteményének első kötete, a *Vajdasági magyar népdalok*. A kétszáz lírai dalt felvonultató kötet egy olyan sorozatot indított el, amely általános és átfogó képet nyújthat a Vajdaságban élő magyarok népdalkincséről. A tudományos feldolgozás mellett népszerűsíteni is kívánja a sorozat a vajdasági énekelt népzene romlatlan hagyományait mind a mostani, mind a tervezett három kötetben, amelyek a pásztor- és betyárdalokat, rabénekeket és balladákat; a lakodalmi és szereimi dalokat; illetve a szokás- és gyermekdalokat adják közre a vajdasági gyűjtésből. A könyv kellően nem magasztalható hagyománymentő és népszerűsítő szerepe mellett feltétlenül hangsúlyozni kell az anyag tudományos feldolgozásának igényességét és alaposságát.

A népköltészet egy másik területét, az archaikus népi imádságok világát kutatja lankadatlan szorgalommal Silling István, akinek *Kakasok szólnak, Máriát kiáltanak* című gyűjteményét a tóthfalusi Logos Grafikai Műhely jelentette meg. Silling István kereken száz reggeli imádságot mutat be vajdasági gyűjtéséből, a gyűjtőpontok neve szerinti betűrendbe szedve, Adától Zsablyáig. Az imák kivétel nélkül tartalmazzák a kakas általi ébresztés motívumát, és mind a passiót, Krisztus szenvedését örökíti meg, idézik fel, ilyen vagy olyan változatban, variánsban.

* Az összefoglaló a Forum Könyvkiadó 1997-es könyvtermését igyekszik bemutatni, néhány esetben azonban más kiadóknál megjelent, fontosnak ítélt kötetekre is rámutat.

Bátorfó az a bőség, amiből a szerző válogathatott, kutatóván egyazon imádság alapsorainak és szimbólumainak variációs lehetőségeit – és a könyvében kifejezett derülátása, miszerint az apokrif imák még mindig gyűjthetők vidékünkön –, ugyanis a vizsgált Kakasos ima a magyar nyelv területének egyes vidékein gyakorlatilag ismeretlen. Pedig olyannyira ősi, hogy éppen a sötétséget és a fényt elválasztó szimbólumban, a kakas jelképében egyszerre jelennek meg a magyarság régi és új vallásának elemei, összekapcsolván a pogány kozmogóniát az Evangélium tanításával. Ez az ima, egyfajta apokrif eukarisztia nyomán folyton emlékeztet, hogy bár „a halált nem kerülheti el az imádkozó, de az Istentől való elvetettséget, az örök kárhozatot igen”.

A szerző a gyűjteményt az olvasó elé bocsátó tanulmányában hangsúlyozza az imádságban rejlő hit „nagy erejét”, a variánsok irodalomtörténeti fontosságát, népköltészeti szépségeit, számba veszi ikonográfiai gazdagságukat, jelképeik retorikai súlyát és képtermő erejét, majd nyelvészeti elemzéssel is segíti a változatoknak, illetve kialakulásának a megértését.

Ezáltal többfunkciójúvá válik kötete: mindenekelőtt a szellemi néprajzi emlékek gyűjtésének tudós alapossággal készített dokumentuma, de jelentős adalék a folklorisztika, az irodalomtörténet, a népköltészet stilisztikája és ikonográfiája számára, ám ugyanakkor még imádságoskönyvként is szolgálhat, s nem utolsósorban: a néprajzkutatók által folyton szorgalmazott további gyűjtés motiválására ösztönözhet.

A népköltészethez és a néprajzhoz is szorosan kapcsolódik *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság* témájára tartott tudományos értekezlet anyagát bemutató testes kötet, bár e két területnél sokkal szélesebb kutatások eredményeit fogja egybe. A kötetben szereplő harmincnolc tanulmányban Jugoszlávia, Magyarország és Szlovákia neves szaktekintélyei a történelem, a régészet, a muzeológia, a nyelvészet, a történetírás, az irodalom és a néphagyomány vizsgálatán keresztül emlékeznek meg a magyarok Pannon-síkságra települése 1100. évfordulójának a mai Vajdaság területével kapcsolatos vonatkozásairól. A tanulmányokat az előadás eredeti nyelvén közlő, majd szerb, illetve magyar és angol tartalmi kivonattal kíséző kötet előszavában Rokay Péter egyebek között a következőket szűri le a tanácskozás hozadékából: „A jugoszláv történetírás (. . .) felismerte, hogy a magyarok egyrészt védtek a délszlávoktól a germanizációtól. Valamint azt is, hogy elősegítették a szerbek fölszabadulását Bizánc uralma alól. Mi ehhez még csupán annyit szeretnénk hozzáfűzni, hogy – mint azt a legújabb események is bizonyítják – a történelem folyamán éppen azok között a szláv népek között alakult ki a legjobb viszony, amelyeket a magyarok elválasztottak egymástól. Ezek szerint a magyarság történelmi távlatból szemlélve stabilizáló tényezőként hatott a szláv népek egymás közti viszonyára.

Másrészt a Pannon-síkságon letelepült magyarok megőrizve ugyan lényegében nyelvüket, országot és azonosságadatukat, antropológiai, vallási, életmódbeli és egyéb téren nagymértékben hasonultak az itt élő szlávokhoz. Ez a hasonlóság az idegen számára már a XII. században olyan nagy volt, hogy Bosau Helmhold német krónikás feltételezen Magyarországot is a szláv országokhoz számította.”

A szerzői/műfaji megközelítés alapján a tanulmányok közé kívánkozik Vujcsics Sztoján, a magyarországi, szerbül és magyarul egyaránt publikáló fró és irodalomtörténész *Magyarok és szerbek* című tanulmánykötete, ám a közel fél évezrednyi múltra visszatekintő

kapcsolattörténeti vizsgálódásait szemléltető remekbe szabott összegezései a szerb és a magyar irodalom közös történelemképének egymáshoz közelítő eredőit csokorba fonó könyve mégis itt, a nagy összegezés közvetlen közelében említendő. (S persze a tanulmánykötetek gazdag és joggal büszke sorát gazdagítja.)

A negyvenéves Forum Könyvkiadó monografikus és reprezentatív jellegű kiadványai közül meg kell említenünk a feketicsi református gyülekezet történetét bemutató, *A megtartó egyház* című kötetet; Dobos János *Zenta pecsétje és címere* című munkáját; valamint Németh Ferenc nagytanulmányát, amely *A Fülel család Becskerekén* cím alatt jelent meg.

*

Meglepően kevés költészeti mű látott napvilágot tavaly a Forum gondozásában: Stevan Raičkovićnak a *Tisa/Tisza* című kétnyelvű, a zentai művésztelep ihlető miliójében született poémáit eredeti nyelven és Fehér Ferenc fordításában közlő, a Tiski cvet kiadóval közösen megjelentetett könyve mellett csupán kétkötetnyi: Böndör Pál és Torok Csaba válogatott és új versei.

Böndör Pál *Eleai tantványa* című kötetéből világosan kiolvasható, hogy az irodalommal szemben sohasem táplált különösebb illúziókat. Illúziótlansága ellenére távolról sem tagadja a vers hatalmát, sőt, olyan erőt tulajdonít neki, amely a költő életét is módosítja (cenzúrázza), pedig ő (látszólag) csak a hétköznapi magánjellegű eseményeit verseli meg. A hétköznapi eseményeinek kinagyítása, az intimitás mögött azonban olyan létélmény lapang, amely mindvégig keresi Böndör költészetében a megfogalmazás lehetőségét és a kimondás esélyét: „Az apám boltost játszott egy életen át / a nagyapám tanítót és főbe lőtt katonát. / Én pedig megjátszom a költőt / aki a zálogcédula hátulján fogalmazom / egy nemzedék neveséges testamentumát” (Zálogosdi).

Újabb keltezésű (1990–1994) verseiben a korábnál még élesebben mutatja fel poézisének jellegzetes vonásait, a szó fegyelmét, a bezárkózó befelé fordulást, a múgond precizitását, a paradox láttatást, a cinikus önleszámolást, az élmények személyességének hangsúlyozását, valamint az egyre inkább meghatározó versformáló erővé lombosodó iróniát és öniróniát. Egyedi, a vajdasági magyar irodalomban csak Böndörnél jelentkező hangzást ad ezeknek a verseknek a kötött (klasszicista és távol-keleti) formába szorított, végtelenül tömör versbeszéd szigora és a sziporkázóan játékos rímeltetés, amelyek kontrasztjukkal hangsúlyozzák ki az élmény fölé helyezkedő iróniát: „(Mi választja el az fzetlen adomától / a verset ha valaki ilyeneket ír le / benne – mint én most – szüleiről önmagáról? / Szavaiba belefullad a szíve / – írta Füst Milán József Attiláról)” („Nature Will Be Reported”).

Böndör Pál válogatott és új verseinek gyűjteménye költészetünkben a hiteles és érvényes alkotói magatartás fontos és egyedi példatára, olyan költészeté, amely megadja a mára és a sorsra adható egyedüli lehetséges költői választ, amelyben egyszerre van jelen a félelem, a botlás és velük szemben a folytonos továbblépés igénye.

Pontos idő cím alatt összefoglalva jelentek meg Torok Csaba válogatott és új versei. Korai költeményeit a látomás és az indulat intenzitása jellemzi, ami jobbra nagyfűvé

kompozíciókban jut kifejezésre, gyakran a zeneművek többszólamúságát idéző konstrukciókban, máskor a vizuális hatást kiemelő képversekben. Ezekben a versekben a szerző szívesen él az expresszivitás dinamikája adta lehetőségekkel. Jellemző a címválasztása – többször nehéz tartalmi-értelmi kapcsolatot felfedezni a vers és a címe között. A rejtvény akkor oldódik meg, ha felfedezzük, hogy Torok Csaba a vers szerves részének tekinti a címet, ami nem magyarázatot vagy útbaigazítást kínál az olvasónak, hanem értelmezésre készíti. Emellett nagyszerűen bánik a hosszú sorokkal, amelyeknek újabb sorba való áthajlásuk folyton visszazökkenti az olvasót a szöveg újrastrukturálásához és újbóli értelmezéséhez. Ugyanilyen hatásúak a rímtelen sorok közül előbukkanó rímek, amelyek egyben jelentésbeli csattanóként hatnak, és az ismételt átgondolás felé mozdítanak. Látomásos lírájának eszközei gyakran keresetnek tűnnek: közhelyé kopott metaforákat oxymoronnal fejel meg, majd az abszurdumig fokozott szinesztéziát képzavarba löki – indulatosan, s ez az indulat az a többlet, ami hitelesítheti versében a gyakorta szürrealisztikus víziókat.

Torok Csaba újabb dátumozású versei halkabbak, visszafogottabbak, töprengőbbek. Az indulat tapasztalattá és bölcsességgé érlelődött bennük, a dübörgő-dobogó látomások kultúrtörténeti hivatkozásokká szelfüdtek. Versbeszéde egyszerűsödött, letisztult, közvetlenebbé vált.

A *Pontos idő* verseiről megtudható, hogy pontosan hol és pontosan mikor születtek. Egyetlen kivétellel: a kötet nyitóversének hiányzik a dátumozása. Első szava ez: *magamról*. S úgy érzem, ez a kulcsszó, ami Torok Csaba költészetének letisztulásához vezetett: az alanyiség megtalálása és művészetté emelése.

(A két kötettel kapcsolatosan meg kell jegyezni, ha már mindkettő egyaránt válogatott és újabb verseket tartalmaz, formátumuk egységesítésével egy nagyszerű sorozat bevezető darabjai lehetnek volna.)

*

A széppróza terén hasonlóan szerény a Forum 1997-es termése, noha a többi kiadó se büszkélkedhet megkerülhetetlenül fontos prózakötettel. Élményszámba menő azonban a tavaly megjelent egyetlen prózakötet, a költő, a kritikus, a tanulmányíró Harkai Vass Éva *Így éltünk* című könyve.

Harkai Vass Éva prózája, annak ellenére, hogy megélt életanyagot görget, nem a tartalmi közlendőt helyezi (egy esetleg feltételezhető) előtérbe, hanem a stílust, ami egyszerre hitelesíti az írói eljárást és a létanyagreferenciákat. Stílusában nem a megjelenítésre vagy az ábrázolásra törekszik, inkább jelzésértékű feljegyzéseket tesz. Mintha nem is magát a szöveget írná, hanem a tervezett próza vázlatát készítené, az emlékeit rekonstruálná, tómondatos feljegyzésükkel ragadván ki őket a biztos feledésből. A szótlanság írói magatartását teremti meg azzal a gesztussal, amiből arra következtethetünk, hogy mondandóját legszívesebben mindvégig csak hiányos mondatokban közölné.

Harkai Vass Éva stílusával megteremtí sajátos elbeszélői pozícióját: fölibe helyezkedik emlékeinek, az irónia szűrőjén átcsoportva értékeli újra családjának történetét. Ennek

a látószögnek a következetes alkalmazása teszi azzá a szöveget, ami – a szerző szóhasználatával: revoltprózává.

Az emlékezlánc követi a természetes időrendet: az ifjú születésétől szüléseiig vezeti a fragmentumokból összeálló történetet. A fogantatásától induló, a család életéből visszamenőleg kikövetkeztetett, hallott epizódokból építi azt az epikai világot, amely a familia által „beélt” térségen messze túlmutat. Időben saját gyermeke(i) világra jöttek lezárja az emléktarziát, közben azonban pasztikus képekből összeálló szociográfiai, lélektani, magatartás-szociológiai és más társadalomtudományi értékconstellációkba csápokot eresztő tablón sokkal többet vázol fel annál, amit maga a családtörténeti anyag kínál.

Szinte elképzelhetetlen, hogy egy sajátosan szófukar, hangsúlyozottan lírai, az epikával látszólag ellentétes – de az iróniával átértelmezett és a megéltésg által hitelesített – irodalmi beszéd képes a maga térségein túlnövő világképet adni. A Harkai Vass Éva által kialakított prózastílus mégis ilyen, önmagán túlmutató alkotásban teljesedik ki.

S ebben semmi más nem segíti, csupán ifúsága és a maga teremtette stílus.

Molnár Rózsa Mária *A baniana árnyékában* címmel indiai útinaplót jelentetett meg, visszakanyarodván a magyar utazási irodalom nemes hagyományaihoz, amit közvetlen stílusával átszöve a fiatal olvasókhöz közelít.

Az emlékezőpróza sajátos változatával próbálkozott Dunai N. János, akinek *Drávaszögi krónikája* Pécsen, a Pannónia Könyvek sorozatában jelent meg. A mű címe alapján krónika, s műfajilag ehhez is áll legközelebb a szöveg, bár a szerző nagy szabadsággal kezeli az események időrendi sorban történő elbeszélését. A történet 1526 augusztusában indul, amikor megismerjük a fenyegető török veszedelemmel szemben megoldást kereső vörösmarti bírót, Kettős Mihályt. A család Kettős Ferencel halt ki 1994 decemberében, amikor – miután fiát, Gyulát a baranyai „új honfoglalók” agyonlőtték –, fölakasztotta magát. A majd fél évezrednyi történetben a Kettős család nyomon követése azonban csupán vezérmotívum; a könyv a drávaszögi magyarokról szól. Értük mond rekviumet.

Nem ifjú erényei teszik fontossá ezt a könyvet, hanem az a moralitás- és történelmi igazság-, vagy igazságosságigény, ami kicseng a Drávaszög sokat szenvedett, mára már eltűnően lévő magyarjaiért írt rekviumból. Lényegében azonban nem is emiatt emlitem ebben az összefoglalóban, hanem mert két másik könyvvel egyetemben, Bezdáni Foky István *Magyarkákjával* (JMMT, Újvidék) és B. Foky István *A zentai csata* (Grafoprodukt, Szabadka) című regényével a vajdasági magyar gyermekirodalom igényes művelésének szükségességére mutat rá. A gyermekirodalomban a történelmi regények mindig fontos szerepet töltek be, ezt bizonyítja Bada István és Bada Johanna érdemes vállalkozása, *Az olvasás öröme* című kötet (Fehér Ferenc Könyvbarátok Köre, Újvidék), amely a tanulóifjúság körében kívánja népszerűsíteni az írott szó hasznosságát és élvezetét.

*

A szépirodalommal szemben gazdag kínálatot nyújt a Forum 1997-es tanulmányprodukciója. Igaz, egyfajta egyoldalúságra lehet következtetni, ha külön szemléljük a tanulmányköteteket és a monografikus jellegű köteteket – erős irodalomközpontú szerkesz-

téspolitikát érhetünk itt tetten, bár ez teljesen érthető is lenne egy olyan irodalomcentrikus kisebbségi kultúrában, mint a miénk. A könyvtermés egészét szemlélve azonban ez a megítélés jócskán veszít hiteléből.

Bodor Anikó óriási vállalkozása és a kevés, de annál minőségesebb szépirodalmi kiadványok mellett azonban mégis a tanulmányok javára billen a mérleg mennyiségi mutatója. A kötetek pedig egyedi minőségeikkel nemhogy kiérdemelték, hanem követelték megjelenésüket.

Nyelvünk, kultúránk, nyelvi kultúránk. Szeli Istvánnak a könyve előszavában megfogalmazott megállapítása szerint ismét érdeklődésünk homlokterébe kell kerülnie a nyelvnek, a kultúrának, mint például a felvilágosodás és a romantika idejében, amikor „a nemzethalál rémképét a tudatlansággal, a műveletlenséggel, a nyelv pusztulásával volt szokás felidézni”, ugyanis „ismét a »nyelvi érdek« kultúra évtizedét éljük, olyan időket, amelyekben az anyanyelv, az általa fenntartott és az e nyelven ápolat műveltség az elmúlt időkhez hasonlóan a nemzetmentés szerepét kell hogy betöltse”. S miként az összehasonlítással vett időszakban nem került éles választóvonal a nyelv és a kultúra, az irodalom és a műveltség közé, úgy ma is a kisebbség anyanyelvi kultúrája mindenekelőtt irodalmi kultúrát jelent. Emiatt a szerzőnek a tágabb értelemben vett, tehát közösségi nyelvhasználat mellett az egyéni nyelvhasználatra, az írói és költői megszólalásokra is ki kell terjesztenie a figyelmét. A kötet címének összetettsége valamelyest előre is jelzi a szerző sajátos pozícióját: egyszerre foglal állást a nyelvünk helyzetét illetően és irodalmunk állapotára vonatkozóan – mindezt azonban a kisebbségi létviszonyok szabta kereteken belül, tehát ugyancsak különleges pozícióból, az aggodás felfokozott szívfverésétől nyugtalanítva.

Együtt, egymás tükrében szemléli tehát a szerző a nyelvet és a kultúrát – elválaszthatatlanságuk folytán mondhatjuk így is – a kisebbségi irodalmi kultúrát, de közben hangsúlyozza, hogy „a »nyelv egészséges fejlődésének« az is föltétele, hogy könyvek, írói hagyatékok, kultúrák ne legyenek a politikai pragmatizmus prédája”.

A nyelvi és kulturális kérdésekben különösen érzékeny és szókimondásra, vitára kész szerző szelimalomharcának (?) célja a szellemi élet elmélyítése és kiszélesítése, de közel sem a Szenteleky által hirdetett „mindenáron”-imperatívuszától vezérelt vakbuzgóssággal. Számára az egyértelműen szépirodalmi jellegű kisebbségi kultúra soha nem volt egyedüli követendő eszme vagy cél. Már huszonöt esztendővel ezelőtt keserűen szögezte le: „A világra már másképp nem is tudunk reagálni, csak költőileg. De úgy általában: a rossz világra rossz verssel.” Az epigonlfra túltermelése helyett a harmonikus szellemi fejlődés szükségessége mellett tette le a garast, s mindmáig ez utóbbi megvalósításán munkálkodik.

Üvegház. Bordás Győző esszéket, emlékezőségeket, portrékat, köszöntőket egybegyűjtő kötetét *irodalmunk, művészetünk, könyvkiadásunk, nemzetiségi kultúránk sajátos krónikájának* nevezi egyik recenzió, Németh István, aki a következő szavakkal bocsátotta útjára a kötetet: „Az *Üvegház* egy remekbe szabott esszével kezdődik, amely nemcsak címe az egybegyűjtött frásoknak, de metaforikus jelentőséget kölcsönöz az egész kötetnek. Hogyan kell virágot nevelni, szebbet, pompásabbat mindenkinél – ezt tanulta meg a szerző még odahaza, gyerekfővel, a szülői házban, hogy aztán, még nem is sejtve, majd egy nagyobb, merészebb, messzebbre sugárzóbb üvegház kertésze legyen, egy nemzetiségi

kultúra napszámosa, újságírója, frója, szerkesztője, kiadója. Már odahaza megtanulta tehát, hogy az üvegházi virág, azaz a művészetek és művészek folytonos ápolásra szorulnak, mint a királyi kertek, és védelemre a pusztító szélviharok, jégverések, aszályok ellen. Mégsem a hogyanra keresi a választ a szerző, csak megragadja a jó alkalmat, és megrajzolja az üvegház lakóit . . .”

„*Összetartozó neszek*”. A vajdasági és a magyarországi irodalomra vonatkozó frásait gyűjtötte és rendezte kötetbe Toldi Éva, amivel érdeklődésének, munkájának terepét jelölte ki és láttatja be. A könyvbe sorolt tanulmányokban, kritikákban, kritikai feljegyzésekben tapasztalható rendszeresség és módszeresség azonban egy tágabb terepűt is behatárol: az irodalmak, a művek összetartozásának síkját, amit a befogadó-értelmező lát és szemléltet.

Ez, az egyszerre hátrafelé és előre történő szemlélődés az 1950-es évek elejénél, az irodalmi orgánummá alakuló *Híd* szépirodalmi anyagának vizsgálatával kezdődik. Ebben a tanulmányban pontosan megjelöli azokat a mérvadó alkotói akarásokat és szándékokat, amelyek később hatással voltak, lehettek irodalmunk további alakulására. Könyvében mintegy négy és fél évtized szépirodalmi anyagából emel ki fontos műveket, vonulatokat, vagy annak tűnő jelenségeket. Ezen belül azonban a kortárs szerzők műveivel foglalkozik bővebben, a vajdasági költőkre és prózaírókra összpontosítva, de figyelemmel kíséri a jelen magyarországi prózaírás nagyjainak könyveit is.

Nem csupán egyedi jelenségeként írja le az alkotásokat, hanem igyekszik összefüggésbe helyezni őket. Az egyes művekről frott szövegeiből nem áll össze olyan időrendi sorozat, ami könyvről könyvre kísérné a szerzők munkáját; inkább a kritikaíró érdeklődésének iránya sejtethető ki belőlük. S az a jó, hogy a szerző nem hermetikusan zárt, tudós könyvet akart az olvasó asztalára tenni, meg hogy személyes véleménye mellett személyes hangjának is teret ad frásaiban. Lazán, szabadon nyúl anyagához. Nem hagyja felülkerekedni a témát a befogadói szubjektumon, s vállalja a kritikus tévedhetőségét, azt, hogy az olvasói alaphelyzet ugyanolyan hatással van a mű befogadására, mint a szöveg esztétikai minőségei, tartalmi referenciái.

Toldi Éva nemcsak olvasója az irodalomnak, hanem vele, benne él, múltját és jelenét belülről ismeri. Könyve ennek az összetartozásnak a dokumentuma.

Legendák és konfliktusok. Gerold Lászlónak az irodalomtudomány terén folytatott munkáját kutatási területe a XIX. század magyar irodalmához, érdeklődési köre a színház elméleti és történeti kérdéseivel kapcsolja, ezen kötetének tanulmányai mégis a XX. század magyar irodalmával foglalkoznak. Gerold esszéiben és tanulmányaiban egyaránt gondolkodik a huszadik századi líráról, epikáról és drámáról, sőt a másodlagos irodalomnak tartott kritikáról is. Tehát műnemeinek teljes skáláját átfogva szemléli a huszadik század magyar irodalmát, miközben sajátos szempontok alapján értelmezi újra az egyes műalkotásokat, vagy helyezi új megvilágításba a szerzők egy-egy pályaszakaszát. Ady Endre 1914-es, *Ki látott engem?* című kötetét például úgy elemzi, mintha a kritikát megelőzően, 1977-ben jelent volna meg. Itt természetesen nem az a lényeges, hogy a kötetről mint „nemrég (!) megjelent”-ről szól, hanem hogy műértelmező beszédében a kritikai gondolkodás korszerű módszereinek alkalmazásával mondhat véleményt a költő gondolat- és érzelmvilágáról és a verseket létrehozó költői eszközökről.

Szabó Lőrinc versbeszédének egyszerűsödését és bensőségessé válását hatalmas kutatói apparátust fölvonultatva megfordított irányból, az eredmény felől visszafelé tájékozódva, ráadásul poétikán kívüli fogalommal megközelítve tárja föl. József Attila életműve ugyanakkor abból a szempontból érdeklí, hogy mennyiben támaszkodott rá a huszadik század magyar irodalmában pontos hivatkozási pontokat kereső első Symposium-nemzedék. Ennek felderítésében az irodalomtörténet és a filológia módszereit kiegészíti a (kortársként megélt) személyes tapasztalataival, valamint az összevető szövegvizsgálattal, ami által nemcsak a József Attila-hivatkozások vehetők számba, hanem kimutathatóvá válik a költő életművének a Symposium-nemzedék tagjaira tett, munkáikban jelentkező hatása is.

A huszadik század irodalmának problémakörével való foglalkozása során a téma megközelítések a másik két műnem esetében is hasonlóan jár el. A regényirodalmat megcélzó érdeklődésének fókuszában Kosztolányi áll, akinek életműve biztos fogódzót jelent a huszadik század irodalmának vizsgálatakor. Annak különösen, aki az irodalomról szóló beszédében a tudományos módszerek mellett az interpretáció szubjektivitásáról se feledkezik meg, és a megértést helyezi a megmagyarázás szándéka elé.

Tükörképek labirintusa. Juhász Erzsébet azzal az előzetes feltételezéssel kezdte kutatni a közép-európai (mindenekelőtt a magyar, a horvát, a szerb, majd a szlovák, a cseh és a lengyel) irodalmak összefüggéseit, hogy azok elbeszélő-művészeti modellje mögött léteznie kell egy átfogó hatású Monarchia-modellnek, „egy sajátosan monarchikus jellegű kultúra”-nak, amely a számtalan eltérés és ellentét dacára a közösség és az együvé tartozás jegyeit hordozta magában, és ezt hagyományozta tovább. Erről a modellről – végeredményben válságmodellről van szó, teszi hozzá a kutató – azonban a hasonló vizsgálódásokat végző tudóstársaival egyetértésben megállapítja, hogy a kibontakozása a forradalmiság hiányában a barokk látványosság és az érzéki hedonizmus irányába haladt, és általa meghatározott kultúra egyre inkább depolitizálódott, és egyben a Monarchia modelljének mintájára, önmaga múzeumszerűségét túlszárnyalva létrehozta önmaga múzeumát.

A Monarchia válságának tetőzése és végérvényes bukása a szerző által vizsgált regényekben, illetve novellá(k)ban explicit konkréttságot nyer. Összevetésük, illetve párhuzások vizsgálatauk célja, hogy a tanulmányról felderítse, „létezik-e s ha igen, milyen jellegzetességekkel rendelkezik a közép-európaiság, mint történelem és kulturális hagyomány”. A szerző pontosan és érzékletesen különíti el a „Mitteleurópa” nemzetek feletti univerzalizmusra törekvő, az állam nacionalista felfogását elutasító, de végső soron a nemzet-államok kialakulásának csfáját éltető „különleges politikai eszmét és (. . .) történelmi tapasztalatot”, mint fogalmat Közép-Európának a földrajzi és történelmi értelemben vett meghatározásától, majd a „mitteleurópai groteszk” meghatározás által határolja be annak az abszurd szándéknak a szépirodalmi lecsapódását, „amely közös nevezőre akarja hozni az életet és” a Monarchia-modellben testet öltő „állami racionalitást”.

A regény önnudata. „Az irodalom nyelve egyre inkább metanyelvvé válik” – szögezi le Csányi Erzsébet a tanulmánykötetének legelején, *A metanarráció poétikai megközelítése* című fejezet első mondatában, hogy ténymeghatározó álláspontját az alábbi lényegi indoklással támassza alá: „Ha a világot tükrözve az emberi nyelv szükségképpen válik önmagára visszautalóvá, akkor az irodalom mint ennek a viszonyoknak a felépítménye,

másodlagos szerveződése eleve erre az önreflexiók fundamentumra épül rá.” Éppen ebből a magából építkező következményből kell világosnak lennie, hogy az irodalmi műnek az önmagáról való beszéde nem új keletű velejárója a maga megalkotott jellegét soha le nem vetkezhető műalkotásnak, nem a modernizmus világ- és alkotás-átértelmezési szándéka hívta életre, ugyanakkor nem is a posztmodern éra egyedüli velejárója, miként azt a posztmodern szövegek hangsúlyozott önreflexiója, metatextualitása, metanarrációs és metafiktív vonulata alapján feltételezhetnénk. Nem, hiszen már a szentimentalizmus kortárs eredményeire építő „első igazi, magyar regény” (Szabó Magda) megalkotója, Kármán József is bőséggel élt a *Fanni hagyományaiban* olyan regénykonstrukciók eljárásokkal, amelyeket a posztmodern előszeretettel sorol saját eszköztárába. Csányi Erzsébet emellett tudóstársának, Aleksandar Jerkovnak a tézisést alátámasztva hangsúlyozza, hogy a metanarráció, illetve a regény önreflexiója útján teremtett új fikciós térségek a posztmodernben új irodalmi értékékként jelentkeznek.

Kutatásainak tematikai behatárolása mellett alapos, és az eligazodás szempontjából elengedhetetlenül fontos történeti áttekintést is ad a szerző a metanarráció poétikai viszonylatairól, Viktor Žmegač (*Povijesna poetika romana*), Kulcsár Szabó Ernő (*A magyar irodalom története [1945–1991]*) és Aleksandar Jerkov (*Od modernizma do postmoderne*) munkáira támaszkodva, kiemelve a világirodalomra, a magyar és a szerb irodalomra vonatkozó vizsgálódások tényfeltáró eredményeit.

(Juhász Erzsébet és Csányi Erzsébet kötete 1996-os jelzettel, de 1997-ben került forgalomba.)

Szociográfiák nyomában. Bori Imre a szociográfiáról, „a tényleíró író munkálkodásának” természetéről és természetéről nyújt figyelemfeszítő, érdeklődést mozdító összefoglalást. Ennek érdekében felidéz a magyar szociográfiai irodalom kezdetét és jelen állapotát, kiemeli a vajdasági szociográfia eredményeit és tapasztalatait: mindezt azért, hogy szíve szándéka szerint hirdethesse „a szociográfia mai fölöttébb fontos művelésének a szükségességét”. Az irodalmi szociográfiával foglalkozik, tehát nem tudománnyal, hanem műfajjal. Az irodalmi szociográfia megjelenési formája változatos, „élményszerű irodalmat” ad, ezért idomul az élmény súlyához, terhéhez, ugyanakkor hagyja magát a szerző felkészültsége, tehetsége és elképzelése által formálni. Olyannyira formabontó is lehet a szociográfia, hogy akár a fikciós vagy éppenséggel az önéletrajzi regény külsőségeit ölti magára, mégis a közösségről szól, ha nem is a számok és a tények nyelvén, hanem azok szépirodalmi visszacsendülésével. A műfajnak nemcsak a történetét, hanem a lehetséges változatait is számba veszi Bori Imre a könyvében.

A szerző szerint ma ismét fölöttébb fontos lenne a szociográfia művelése, és éppen itt, a Vajdaságban. „Azért kell ma a szociográfia – írja könyvének bevezető írásában – mert a megismerő igényeknek ez az egyetlen számunkra elérhető lehetősége, hiszen a tudományos megismerés e pillanatban lehetetlen, sem mód, sem ember nincs hozzá!” Ha visszagondolunk a hatvan évvel ezelőtti szociográfiai mozgalmat vezérlő, az ember életének a hozzá hasonlók életével elválaszthatatlan kapcsolatba fűző tények megismerését szorgalmazó szándéokra, feltétlenül helyeselnünk kell Bori Imrének a szociográfiai munkaközösség alapítására tett javaslatát, hiszen mi, itt, azt sem tudjuk, hányan vagyunk, hányan maradtunk, nemhogy egyebeket, amit a szociográfia tanulságként kínálhat fel:

„nekünk a valóság ismeretére van szükségünk, hiszen a valóságról csak sejtelmink vannak, találgatásokra szorítkozunk. Az ilyen típusú ismeretek és információk azonban nem teszik lehetővé, hogy reálisan mérjük lehetőségeinket is, teendőinket is egyéneként és közösségként egyaránt”.

Írók, események, jelenségek. Alcíme szerint tíz év tanulmányaiból és feljegyzéseiből ad közre Bori Imre könyve, teljességében megfelelve a cím kitételének: frókról, eseményekről, jelenségekről beszélve. A tanulmányok jórészt tanácskozások, értekezletek témáit dolgozzák föl, és az irodalomtörténész korábbi kutatásaihoz kötődnek. Ezek az frások célratorón rövidек, a témára összpontosítanak, minden sallangot mellőznek: átgondolások sorozatának lecsapódásai. Mivel évtizedeken át tartó kutatásokra alapozódnak, az is természetes velejárójuk, hogy fölülvizsgálják, szükség esetén átértékelik az irodalomtörténet korábbi megállapításait, kitételeit. S ez így van rendjén: ha nem kérdeznék rá az irodalomtörténet(ek)ben megfogalmazottakra, akkor feleslegessé válna a vele való foglalkozás. A kötet második részébe, az *Ellenpontok* cím alá sorolt frások első pillantásra elütnek a hatalmas ismeretanyagot görgető és friss látásmódot tükröző tanulmányoktól, hiszen napilapunk művelődési melléklete számára készültek, heti penzum gyanánt. Az olvasóban még az is felvetődik, hogy talán nem lett volna elvetendő ötlet a két szöveget két külön kötetben megjelentetni, úgy talán egységesebb hatást fejthettek volna ki. A feljegyzések olvasása után azonban igencsak helyeselhető a kötetben történt párosítás – az *Ellenpontok* frásai hangsúlyozzák, kiemelik azt a képet, amit a *Tanulmányok*ból alkothattunk a szerzőről, ismeretanyagáról, szemléletéről. Az eseményekre és jelenségekre reagáló feljegyzések párjukat ritkító olvasmányok. Miniatúr esszéék a világ dolgairól, kezdve az irodalmi csúcsteljesítményektől a századelő üzleti levelezéséig, középkiskolások verseitől a modern betyárokön át a barbár birkatolvajok rémtettéig. Az emberi érdeklődés nyitottságának közvetlen dokumentumai ezek az frások. A kötet első részében akadémikus tudásáról és annak frissességéről bizonyoságot tevő szerző hittel vallja, hogy „nem szükséges mindig az úgynevezett magas irodalom zordon szépségeiben gazdag tájain bolyongani, töprengésre-tűnődésre okot talál a lektúrirodalom kies tájain bolyongó figyelem is”. A gondolat szabadságát hangsúlyozó naplóföljegyzések (mert ezek a szövegek a nyilvánosság elé szántaságuk ellenére valami mód a napló műfajához tartoznak), többet mondanak a bennük foglalt töprengéseknél.

Könyvkereskedés. Az irodalommal foglalkozó könyvek sorában fontos helyre kerül Bence Erika első, a szabadkai Életjelnél megjelent kötete. Az egybegyűjtött munkák nem csupán a kiforrott kritikust mutatják fel, hanem egy, az irodalomelmélet és -történet tudományos módszereiben járatos, szemléletében kiforrott, érdeklődésében sokoldalú, jó tollú szerzőt állítanak a közép-európai jelenünk irodalmi lecsapódása iránt érdeklődő olvasó és szakember elé.

Esszéjének, tanulmányainak és bírálatainak központi témája, egyben szemléletének lényegi meghatározója is, a mai közép-kelet-európai irodalom összehasonlító-értelmező elemzése Mrožek, Hrabal, Konrád György, Esterházy Péter, Nadas Péter, Brasnyó István, Kontra Ferenc, Szathmári István és mások művein keresztül. Művében alaposan körbejárja a modern magyar irodalom azonosítható jelenségeit, a jugoszláviai magyar próza legjelentősebb alkotásait, és számba veszi az irodalomelmélet hazai művelőinek könyveit

is. Bence Erika *Könyvkereskedés* című munkája az 1980-as és 90-es évek magyar irodalma értelmezésének fontos kézikönyve.

Pörök, táborok, emberek. A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság kiadásában jelent meg Bosnyák István antifasiszta, antisztálinista és antizsdánovista frásai gyűjteményének második kötete, három évvel az első után. Az akár egységes nagytanulmánynak is tekinthető munkában a szerző a három és fél évtizeden át folytatott irodalomtörténeti, történelmi, gazdaságpolitikai, erkölcsi, lélektani, szociológiai vizsgálódásainak összegezését adja közre – egyetlen témára, a huszadik századi totalitarizmusok mechanizmusára vonatkozóan. Tárgyának jellegéből eredően kétpólusú a tanulmány, egyfelől a jobboldali, másfelől a baloldali totalitarizmust, vagyis a fasizmust és a sztálinizmust helyezi sokoldalú vizsgálatainak górcsőbe alá.

Bosnyák István három és fél évtizedes kutatómunkájával, elemzéseinek, tanulmányainak és értelmezéseinek sorával „antisztálinista csöppeket” emelt ki a „sztálinizmus és neosztálinizmus mocskos óceánjából”, a magyar, az osztrák–horvát, a szerb, a jugoszláviai és a romániai magyar, valamint a cseh antisztálinizmus kiemelkedő képviselői, Lukács György, Karlo Štajner, Danilo Kiš, Sinkó Ervin, Méliusz József és Arthur London életművének egy-egy szegmentumát állította egymás mellé. A mozaikból – Bosnyák szóhasználatával élve – egy valóságos negatív univerzumot lehet rekonstruálni, áttekinthetővé tenni a táborok fenomenológiáját, a kirakatpörök mechanizmusát, a totalitarizmus jogi, etikai, metafizikai konstrukcióját, a művészet- és tudománypolitikai deviációját, valamint az áldozatok és a végrehajtók típusértelmezését meghaladóan a jellegzetesen huszadik századi, egyedi embersorsok galériáját is feltárva.

Bosnyák István könyve megrázó kenotáfiuma a totalitarizmusok áldozatául esett millióknak.

*

A negyvenéves Forum Könyvkiadó könyvtermését feltérképezve bátran szögezhetjük le, hogy 1997 a tanulmányok éve volt.

FEKETE J. József

A SZABADKAI TANODA NEGYED ÉVEZREDE

Gymnasium 1747–1997. Bácsország-könyvek 2. Szerkesztette dr. Hegedűs Antal, Szabó József. Pannon Press, Szabadka, 1997

Még jóval e kötet megjelenése előtt, a szabadkai gimnázium 250. évfordulójának előkészületei során, hivatalos helyről polemikus hangú nyilatkozatok hangzottak el e tanoda létesítésével kapcsolatosan, miközben megkérdőjelezték alapítási évét, gimnáziumjellegét, kétségbe vonva, hogy szűkebb tájegységünk *legrégebbi* gimnáziumáról van szó. Ez a hozzáállás szakmai körökben is felzaklatta a kedélyeket, de a pontos tényállás